

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 141:929Сковорода

С. Д. Абрамович

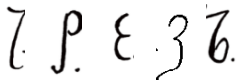
ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА: ПРИХОВАНІ ДИСКУРСИ ОСОБИСТОСТІ Й ТВОРЧОСТІ

У статті зроблено спробу переакцентації деяких характеристик особистості й духовного світу Г. Сковороди, які раніше було або табуовано традиційним науково-літературним етикетом, або містифіковано в дусі радянської ідеології. Також децю скориговано оцінку його ролі в українському та європейському культурному процесі.

Ключові слова: Григорій Сковорода, сквородинознавство, церковна культура, Просвітництво, вільнодумство, ментальність та мова Сковороди.

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-20-23-33

Постановка проблеми. Дозволю собі почати з такого. Був я колись у Національному музеї Сковороди, що під Харковом. В експозиції демонструється годинник Григорія Савича, на якому надряпаний дарчий напис; екскурсовод, наголошуючи, що господар речі знав багато мов, розповів, що там є дивне слівце: *удезь*; його й зафіксували в академічному описі як незрозумілу лексему. Я попросив подивитися річ ближче, й виявив, що напис виглядав так: «*Передаю цей годинник удезь такого-то такому-то...*». Диявол сховався у деталях: як я й підозрював, справа була у специфіці рокайльної каліграфії XVIII століття. Незрозуміле слово виявилось слов'янізмом *чрезь*, в якому буква **ч** мала характерний довгий хвостик, а округлене **р** було прочитано як **д** (хвостиком донизу):

Про *оте удезь* у статті Д. М. Дудка «Годинник Григорія Сковороди» (Дудко, 1991) нічого не сказано. Але це не дрібна деталь, її можна розглядати як символічну; адже важливі риси неповторної особистості Сковороди та специфіка її самовизначення в конкретно-історичному зрізі культури тієї епохи нерідко усе ще залишаються поза увагою нашого сучасника.

Начебто склалося стійке враження, що про Сковороду ми знаємо вже усе. Біографію його, наскільки дозволяють наявні матеріали, висвітлено до дрібниць. Вивчено й науково описано його писемну спадщину. Подолана та грандіозна фальсифікація його постаті й духовної позиції, яка запанувала в радянські часи: мислителя зазвичай вже не трактують як атеїста й не заперечують тісного зв'язку його творчості з християнським ґрунтом.

Але водночас тут є й не до кінця прояснені питання, і спроби творення нових міфів. По-перше, зберігається густа тінь у деяких суттєвих аспектах особистості філософа та його приватного життя; характерно, наприклад, що існує стаття, присвячена «особливостям аналізу світла і тіні в психології Григорія Сковороди» (sic!), але вона, окрім загальних декларацій про «християнство» філософа, значною мірою присвячена реконструкції його можливої соматичної хвороби, що, мабуть, мало б дати автоматичну відповідь і на питання щодо психології (Макаренко та Женжера, 2011).

По-друге, й понині відбувається або невиправдана «русифікація», або, навпаки, загострена «вестернізація» мандрівного українського мудреця – аж до пошуку в його духовній позиції ознак чи то лютеранського пієтизму, чи то й зовсім вже масонства. Легенду про належність Сковороди до масонства давно спростували знавці проблеми – наприклад, С. Єфремов («Масонство на Україні») та В. Кустов («Масонство и тайные общества на Украине»). По-третє, тут не до кінця подолано інерцію колоніальної свідомості, в рамках якої народи, що входили до складу СРСР, обов'язково мусили мати у своєму «славному минулому» титанічні постаті масштабу Аристотеля, Вергілія чи Данте. Ось і Сковорода, наш безумовний класик, усе ж таки дещо гіпертрофується і як мислитель і як художник слова, що зумовлено нашою притерпілістю до стилістики тоталітарної епохи, яка маячила «величчю». У нашій сквородіані панує установка, лапідарно сформульована на просторах Інтернету: *На уклін до Григорія Сковороди!* Геній мислиться чи то як персонаж життя або лицар без страху і докору, чи то як ніцшеанська надлюдина – й до них нам, сіромахам-дослідникам, мовляв, як до неба рачки.

Тому **метою даної розвідки** є певна переакцентація деяких усталених поглядів на цю прикметну особистість, її соціально-психологічну позицію та філософсько-літературну спадщину – відповідно до конкретно-історичної правди й життєво-креативних орієнтацій самого Сковороди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Це ніяк не суперечить загальному спрямуванню сьогоденішнього сквородинознавства. Сучасні дослідники, закономірно спираючись на фундаментальні розвідки вітчизняних та зарубіжних вчених минулих років: дослідження Ю. Барабаша, Л. Махновця, І. Пінчука, М. Поповича, Л. Ушкалова, Г. Хоткевича, В. Шевчука, Л. Гнатюк, Ю. Пелешенка, Р. Мельникова, Н. Бордукової, О. Лямпрехт, О. Кривулі, Д. Чижевського, А. Даниленка, В. Пилиповича, Дж. Б. Беркофф, М. Ді Сальво, М. Ласко-Куцюк, М. Мозера, Д. Тетериної-Блохин та ін., продовжують розробляти важливі проблеми сквородинознавства. Низка монографій та статей, що побачили світ протягом останнього двадцятиріччя, значно розширили й поглибили наше уявлення про видатного українця. Це книги відомих дослідників: Н. Я. Горбача «Невідомий Григорій Сковорода» (2002), в якій розглянуто сквородинську концепцію духовного визволення; надзвичайно ємна монографія Є. Гливи «Онтологічний образ людини в творчості Григорія Сковороди» (2006), в якій, зокрема, блискуче висвітлено проблему психологічної спадщини філософа в контексті світової психології; захоплююча розвідка Л. Ушкалова «Сковорода та інші: Причинки до історії української літератури» (2007); слід також згадати змістовну статтю В. Білецького «Соціально-філософські аспекти у творах Григорія Сковороди», (2011), в якій висвітлено основні положення соціософії Сковороди.

Виклад основного матеріалу. Варто окремо відзначити тенденцію до правдивого висвітлення метафізичних, а конкретніше – християнських постулатів сквородинської духовної спадщини, які в радянський період активно замовчувалися або дезавувалися (утім, як побачимо далі, ця штучно прищеплена до плідного дерева сквородинознавства гілка ще не зовсім відсохла). Зразки серйозного, глибокого аналізу являють собою книги Г. М. Верби («Ключ до християнської філософії Григорія Сковороди», 2007), В. Д. Ісаєва та В. В. Левченко («Естетика та етика Григорія Сковороди: Минуле та сучасне», 2007), Т. М. Чернеги («Раціональне та містичне у філософії Григорія Сковороди», 2007), М. В. Поповича («Григорій Сковорода: філософія свободи; 2-е вид., 2008), В. О. Шевчука («Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима», 2008).

Однак залишається не до кінця вирішеним важливе завдання детальної й

адекватної реконструкції психологічної особистості українського генія. Він часом постає як оповісник якихось істин, сформульованих поза його духовною системою. Скажімо, я цілковито погоджуюсь із Дж. Б. Беркофф, що Сковорода вбачав призначення царя і церкви у тому, аби забезпечити належний моральний рівень суспільства («Миръ зъ Богомъ челоуѣку») (Беркофф, 2011, с.117). Але це постулат офіційної ідеології, а не момент екзистенціального самовизначення, й, пропагуючи якісь важливі для свого часу ідеї чи доктрини, український мудрець цікавий радше тим, що в ці рамки він сам вписувався зі значними труднощами.

Хоча сам себе Григорій Савич іменував *Вар Савва*, що гебрайською мовою означає *Син спокою*¹, мир та гармонія, до яких він невинно закликав інших, подібно, зовсім не становили його повсякденної психологічної атмосфери. Крізь звичну, визначену традиційним книжницьким літературним етикетом елейність стилю філософа, у його писаннях постійно проглядає характер конфліктний, строптивий. Навіть у переказі поміркованим М. Ковалинським відомої відповіді мудреця на ласкаву пропозицію «стати ствопом церкви й окрасою монастиря» проглядає відверта задержуватість: «Развѣ вы хотите, чтобы и я умножилъ число фарисеевъ? Ёжте жирно, пейте сладко, одѣвайтесь мягко и монашествуйте!» (Сковорода, 1973, с.447), «Я столботворенія умножать собою не хочу, довольно и васъ, столбовъ во храмѣ Божіемъ» (Сковорода, 1973, с.456–457). Це, звичайно, ще не трамвайне хамство, але щось дуже характерне для людини, яка постійно перебуває в стані прихованого конфлікту з середовищем. Досить пригадати, що Сковорода ніде не затримувався, ані в колегіумах, ані в монастирях, ані на посаді приватного вчителя, часто покидаючи свою посаду «не без ганьби», як свідчить той само М. Ковалинський. Утім і до останнього, який став неподільним об'єктом приязні усього його життя, Сковорода звертався не менш нестримано й емоційно, хоча тут спостерігався вже не сарказм, а чистісінька патетика: «Адже заради тебе, одверто кажучи, заради тебе одного я залишив мій такий приємний спокій, пустився на життєві хвилі <...> Але ти мені з усіх найдорожчий, і я не пожалкую за моєю самотністю, хоч здоров'я моє і стало підупадати, – якщо ти залишишся моїм другом»². За цим стояла, вочевидь, певна нетрадиційна колізія, бо в колегіумі, де викладав Сковорода, колеги ганьбили останнього за дружбу з отим юним вихованцем.

Григорій Савич усе життя залишався чужим звичному для звичайної людини прагненню створити сім'ю. Утім, існує записане І. Срезневським сумнівне передання про його спробу розірвати зачароване коло у 1765 році, коли він ледь не узяв шлюб зі своєю ученицею, котру навчав духовному співу; але буцімто наречений, чоловік вже в літах, так і не спромігся засвідчити в ході вінчального ритуалу, що одружується добровільно, й ганебно покинув церкву. Не погоджувався зі змалюванням філософа як аскета «на житійний кшталт» Д. Дудко, який таки спробував повінчати Сковороду з Ковбасою, дочкою якогось полковника, але все це залишається просто гіпотезою, заснованою на дуже туманному матеріалі (Дудко, 2009).

Багато про що свідчить, здається, вже сама назва першого виданого друком (утім – анонімно) твору Сковороди: «Нарциз, або пізнай самого себе» (1798). І, як би там не було, у всьому цьому проглядає безмежне самітництво на грані відчаю, ба, навіть, певне трікстерство. Це тип абсолютного самітника, якому й монастирський гуртожиток здавався тісним. Саме такими були найперші християнські подвижники на кшталт

---

¹ Батькове ім'я *Савва* й означало в біблійній мові «спокій» (שָׁלוֹם).

² Сковорода листувався латинською або російською мовами, але в даному виданні подано не російський текст, а його український еквівалент, який, можливо, більш розгорнуто передає бурхливість емоції автора.

Антонія Великого. Утім, цієї висоти Сковорода так і не взяв, постійно кружляючи навколо людської спільноти й точково, вибірково спілкуючись з нею, виявляючи тим само свою від людей залежність. Проте відповідно й самим собою він був, здається, лише наодинці з самим собою. Як свідчить історія культури, подібне самовилучення з кола собі подібних винагороджується страшнуватими дарами. Можна пригадати хоча б те, як Сковорода напроорокував чуму 1770 року в Києві, відчувши на Андріївському узвозі – на грані галюцинації – трупний запах та водночас ще й ірраціональний поштовх втекти до Харкова.

Тому ставити Сковороду в один ряд з Дідро чи Гельвецієм, які досхочу насолоджувалися дарами природи й почувалися в людському тлумі, мов риба у воді, могли лише радянські начотчики. Сковорода, якого звично «вписують» в Просвітництво, ніяк не вкладається в сам спосіб філософствування Нового часу. По-перше, він – глибоко релігійна особа, й навіть якщо наважитися-таки вголос сказати про його нетрадиційну сексуальну орієнтацію, то й це, як свідчить історія культури, зовсім не заважає людині почуватися вірним Христові – доволі назвати ім'я Мікельанджело Буонаротті. І просвічував народ Сковорода аж ніяк не в душі вільнодумства, а вже радше в душі класичної гомілетики, тлумачення істин Біблії, яку назвав «ізраїльським змієм». Ще недавно дослідники Сковороди охоче цитували цей вислів як такий собі імпліцитний осуд, ще й з люб'язним серцем радянського гуманітарія присмаком антисемітизму. На жаль, подібне пересмикування зустрічаються й сьогодні: «Символ Змії, який в християнській традиції вважався атрибутом Сатани, зла, гріха і спокуси, Сковорода сприймає зовсім навпаки, як язичник. Відомо, що у культурах Древньої Греції змія була символом мудрості, була атрибутом богині Афіни» (Лещенко, 2017, с. 95). О, безкінечні «приховані язичники» християнського світу! о, тупі кліше радянської пропаганди! До відома нинішніх шанувальників богині Афіни: змія – біблійний символ мудрості (Мв. 10:16), у цій якості він фігурує, наприклад, на посоху єпископа. Тобто, Біблія для Сковороди таки була вичерпним джерелом християнської мудрості, й перетворювати його на якогось криптошанувальника богів Олімпу ніякої потреби немає. Та вочевидь для декого й сьогодні «справжній філософ» мусить бути неодмінно ще й ворогом християнства. Не переконує цих людей і той очевидний факт, що Сковорода мав у своїй торбині лише одну книжку – Біблію, й вважав, що цієї книжки цілком достатньо для потреб душі й освіти. Правда, його твори певний час забороняли друкувати якраз через те, що позиція автора була за його життя визнана ледь не еретичною, але набагато більш вірною усе ж таки здається авторитетна думка нашого сучасника, вл. І. Ісіченка: «Православний характер релігійності Сковороди неможливо заперечити, не вдаючись до міфів та довільних інтерпретацій» (Ісіченко, 2013).

Поетику Сковороди нерідко теж, за совєцькою шкільною звичкою, насильно повертали обличчям до «об'єктивної реальності». Так, С. Гукасов фактично тлумачить назву «Сад божественних п'єсней» в душі відомої ленінської теорії – як відображення садівництва, що тоді процвітало на Слобожанщині (Гукасов, 2009). Варто трохи зазирнути за обрії цього краєвиду, і стало б очевидно, що тут мався на увазі архетип раю, та й назва книги повністю звучить так: «Садъ божественныхъ п'єсней, прозябшій из зернь Священнаго Писанія». І. Ісіченко ставить усе на своє місце: «Збірка віршів Григорія Сковороди «Сад божественних пісень» (1780-і рр.) розглядається як християнська альтернатива культурі Просвітительства» (Ісіченко, 2013, с.52).

На відміну від більшості наших сучасників, вихованих на атеїстичній доктрині, які відверто або латентно сповідають непохитну віру в матерію й абсолютну достовірність чуттєвого досвіду, Сковорода дивився на світ, який буцімто нас оточує,

як на міраж: доволі пригадати часто цитований його пасаж про те, що весь світ спить і ще довго спатиме, доки не зрозуміє, що матерія, якщо її не оживляє світло Духа, є лише «тьма и обмань». Що й казати, справжнє таки Просвітництво! А якщо серйозно, то це чистісінька проповідь, хоча слівце *матерія* і справді прийшло з лексику Віку Розуму.

Звичайно, тут, як в усякій проповіді, є раціонально-дидактичний момент, є й прямі вилучення з античних філософів, але все це аж ніяк не Просвітництво в тому сенсі, в якому ми зазвичай це слово вживаємо. Можна, звичайно, розуміти те, що робив Сковорода, в споконвічному, церковному сенсі цього слова – «мирським» просвітництво стало лише після сучасника Сковороди, І. Канта, який невимушено запозичив термін у християнських теологів. Та якщо дух секуляризації коли й почувається в Сковороди, то хіба тоді, коли він критикує монастирі, що тоді було ледь не офіційною політикою уряду Катерини; попри те, він таки любив бувати у монастирях.

Повернемося до книги ««Садъ божественныхъ пѣсней». «Її художня доктрина близька до сучасників автора – Василя Григоровича-Барського та святого Паїсія Величковського. Поетичний дискурс розкриває креативну роль Божого Слова як зерна, з якого виростає віртуальний світ зі складною й досконалою структурою. Детально аналізуються просторові виміри цього світу» (Ісіченко, 2013). Залишається додати, що дещо типологічно подібне ми виявляємо в польській літературі: тут XVIII століття називають «століттям єзуїтів». Саме останні (почасти ще й піари), зосередивши в своїх руках шкільну й університетську освіту, обернули арсенал просвітницького філософствування, включаючи й апеляції до античної спадщини, на спосіб катехизації. Працювала на оо. єзуїтів і та обставина, що серед античних філософів безбожників як таких практично не було; їх ксьондзи трактували як людей, що шукали істинного Бога. Саме тому дослідники відносять польську літературно-художню творчість цього століття не до нової, а до старопольської літератури. До польського повстання 1830 року все це ще міцно трималося і в тій частині Польщі, яка була силоміць приєднана до Російської імперії; флюїди ці легко проникали і в Києво-Могилянську академію, яка з часів її фундатора трималася «західницької» орієнтації. У всякому разі, жанристика Сковороди і латинські «фабули» однотипні з віршами польського класика XVIII століття, єпископа Ігнація Красицького.

Та при всьому тому, «Сковорода – останній яскравий і самобутній представник староукраїнської культури. Ця староукраїнська культура трималася на церковному вихованні й церковній освіті» (Попович, 2003, с.98). До слова, Київська академія породила ще одне своєрідне явище: мандрівних дяків, духовних побратимів західноєвропейських вагантів, які кочували зі своїми вертепами по всій Наддніпрянській Україні. Григорій Савич до рівня вертепу не опускався, але таки добряче українськими землями помандрував, та й прийом ілюстрування моральної максими яскравим фольклорно-життєвим матеріалом і соковитим українсько-російським суржилом використовував охоче. Ось характерний діалог з його байки:

- Чего ты сюда же дмешся, жабо?
- А для чего ты мене жабою зовеш? – спросил Чиж Ворону.
- Для того, что ты точно такой зеленой, как вон тая жаба.

Прагнення насильно злучити творчість та духовну позицію філософа з російським ґрунтом виглядає доволі-таки натужним. У Росії про нього дізналися завдяки В. Соловйову (котрий був його далеким родичем) і Андрейові Белому, але, попри те, що про нього захоплено писали кілька відомих російських філософів, до російської духовно-філософської традиції він якимось не прищепився. Якщо шукати усьому цьому якоїсь аналогії на російському ґрунті, то це хіба що деякі міметичні моменти байок

Крилова, так само, як і рефлексії системи класицизму, втім не специфічного російського, а, так би мовити, того «класицизму взагалі», який фігурував у навчальних програмах України й Польщі у XVIII столітті. Зокрема не переконують спроби зблизити позицію українського мудреця з ініціативою пропаганди протестантських ідей у Росії. У цьому аспекті інколи чомусь поминають гурток т. зв. московських мартиністів, які поширювали західну протестантську літературу через друкарню Новікова. Сковороді ж аніж не треба було московських джерел: він безпосередньо стикався з адептами протестантизму в Західній Європі, але цим духом не проникнувся. Хіба що, як зазначив М. Попович, існує певна однотипність між позицією Сковороди та західноєвропейським протестантським рухом т. зв. «раннього Модерну», який прагнув поширити Писання серед широких народних мас (Попович, 2003, с. 94). Але в цілому розмови про вплив, скажімо, протестантського пієтизму на Сковороду зводяться до цілком гіпотетичних припущень. Якщо Сковороді й притаманний якоюсь мірою вільний дух Реформації, то швидше вже в практично-поведінковому, а не в духовно-філософському плані.

Безсумнівно, це чистісінький продукт українського ґрунту. Чули його виключно прості люди України. Малий Тарас Шевченко, котрий любовно переписував серед бур'яну в саморобну книжечку вірші Сковороди, – зворушливий тому доказ.

Скажуть: адже Григорій Савич фактично писав російською! Ну, припустимо, Мелетій Смотрицький до навернення в унію писав свої антикатолицькі трактати польською і навіть розглядається в польському літературознавстві як польський письменник, але через те він зовсім не перестав бути українцем. Так, дійсно, вся Слобожанщина тоді вже помалу зашверготала російською, але певні акценти видають спосіб мислення українця. А часто це і просто українське слово. Вже самі назви сквородових віршів дуже промовисті: «Чиждь и щигликъ», «Голова и тулубъ», «Два цѣнныи камушки: Алмазь и Смарагдъ», «Ой ты, пташко жовтобоко», «Стоить яворъ надъ водою»... Візьмемо хоча б його знаменитий, програмний вірш, в якому я дозволю собі виділити українські лексеми:

Пройшли облака, радостна дуга сіяєть.
Пройшла вся тоска, свѣтъ нашъ блистаєть.
Веселіє сердечное есть чистый свѣтъ ведра,
Если миноваль мракъ и шумъ мірскаго ветра.

*
* *

О прелестный міръ! Ты мнѣ – окіанъ, пучина.
Ты – мракъ, облакъ, вихрѣ, тоска, кручина.
Се радуга прекрасная мнѣ ведро блистаєть,
Сердечная голубочка мнѣ миръ вѣщаєть.

*
* *

Прощай, о печаль! прощай, прощай зла утроба!
Я на ноги всталъ, воскресъ отъ гроба.
О отрасли Давидовска! Ты брегъ мнѣ и Кифа,
Ты радуга, жизнь, ведро мнѣ, свѣтъ, миръ, олива.

Поклавши руку на серце, хіба це справді російська мова? Скоріше вже усе це схоже на українізовану «глибокомысленную славенщину» приснопам'ятного В. К. Тредіаковського; франтівство окремим російським слівцем на кшталт *вѣдро* погоди не

робить. І наш сучасник взагалі сприйме це як чудернацьке поєднання якоїсь там *Kíphi*³ з відром оліфи...

Як зазначалося у багатьох дослідженнях, Сковорода писав у атмосфері справжнього «мовного хаосу»; утім, видається слушною позиція Л. Гнатюк, яка розглядає мову творів Сковороди в цілому як розвиток традицій староукраїнської мови (Гнатюк, 2010). Можна також пригадати висновок І. Дзюби: «це все-таки мова глибоко народно-українська за своєю структурою, „ходом», інтонаціями» (Дзюба, 1962). Однак цим справа не вичерпується: не можна заперечити того, що тут письменник пішов фактично найлегшим шляхом: почав використовувати той «суржик», який чув довкола себе. «Суржилом» назвав мову Сковороди і Ю. Шевельов (Шевельов, Ю., 1992).

Це одна з ключових позицій Сковороди: обминати важкі шляхи. Йому приписують думку, що, мовляв, важкі тільки непотрібні речі, а потрібні даються легко. Насправді, це вислів Епікура, викладений Сковородою як таке собі *common place*. Ось цього, досить легкого, шляху компілятора і популяризатора, він і дотримувався. Тому й не складалася, як мені здається, його церковна і наукова кар'єра: адже, що там не казати, і там, і там потрібні якісь бійцівські якості.

Я зовсім не хочу сказати, що Сковорода не був здатний на щось більше, ніж популяризаторство. Але усе ж таки він, хоча і явно прагнув успадкувати древній стереотип вільного мандрівного мудреця типу Будди або Христа, і в цей алгоритм усе ж таки не вкладався. Він не створив власного вчення, його твори мають відверто компілятивний характер, більш того – при бажанні можна назвати їх збірками «загальних місць».

Річ у тому, що обрана ним роль ідеально вписалася в «запит епохи». В Україні була гостра потреба в людині, котра була б здатна ясно і чітко донести до широких мас народу якийсь підсумковий аксіологічний звід, заповіданий епохою недавно ще тріумфуючого християнства. Адже після культурних реформ Петра грамотність в імперії впала до 25% і зосередилася виключно в колі дворянства. Як писав М. Попович, «модернізація», яка прийшла «на рубежі XVIII і XIX ст., зруйнувала традиційну церковну освіту в Україні, закрила доступ до освіти основній масі населення і перетворила Україну на край масової неписьменності» (Попович, 2003, с.98). Якби Павло Алепський потрапив в Україну епохи Сковороди, він вже не побачив би по церквах молодичь, котрі масово стежать за плином літургії по тексту книжечок. І екзистенціальний вибір Сковородою, безумовним інтелігентом-європейцем, але європейцем, так би мовити, минулої епохи, підсумкової ролі народного просвітителя став його даром своєму народові й світові, актом його самостояння.

М. Костомаров писав: «Мало можно указать такихъ народныхъ лицъ, какимъ былъ Сковорода, и которыхъ бы такъ помнилъ и уважалъ народъ. На всемъ пространствѣ отъ Острогожска (Воронежской губ.) до Кіева, во многихъ домахъ, висятъ его портреты; всякій грамотный малороссіянинъ знаетъ о немъ; имя его извѣстно очень многимъ изъ неграмотнаго народа; его странническая жизнь – предметъ разсказовъ и анекдотовъ; въ нѣкоторыхъ мѣстахъ, потомки, отъ отцовъ и дѣдовъ, знаютъ о мѣстахъ, которыя онъ посѣщаль, гдѣ любилъ пребывать и указываютъ на нихъ съ почтеніемъ; доброе расположеніе Сковороды къ нѣкоторымъ изъ его современниковъ составляетъ семейную гордость внуковъ; странствующіе слѣпцы усвоили его пѣніе; на храмовомъ праздникѣ, на торжищѣ, нерѣдко можно встрѣтить толпу народа, окружающую группу этихъ

---

³ Церк.-слов. *kíphi* (з гебр. ьцегр у ,ж оба ,(їжкому звучанні, *Петро* (від дав.-гр. *pétros* – камінь, скеля), – нове ім'я апостола Симона, яке Ісус Христос дав йому, бо він першим визнав Вчителя за Месію. Малось на увазі, що саме на твердині петрової особистості буде побудовано церкву Христову. У новозавітному тексті збережено також і семітизм *kitha* (Мв. 16:18).

рапсодовъ и со слезами умиленія слушающихъ: всякому граду свои нравъ и права. До какой степени пѣсни Сковороды сдѣлались народными во всей южнорусской странѣ, можно судить потому, что нѣкоторыя вошли въ собраніе Галицкихъ пѣсень Вацлава зъ Олеска и Жеготы Паули, безъ сознанія самихъ собирателей, что эти пѣсни сочинены Сковородою» (Костомаровъ, 1862).

Загалом, він ніби дійсно являв собою тип аскета, який цілком відмовився від світу. Принаймні, таким він постає у спогадах М. Ковалинського. Але чи уникнув перший біограф Сковороди певного впливу агіографічної традиції? І, навіть якщо не брати до уваги «підпільну» версію про особливі відносини вчителя і учня, треба визнати, що Ковалинський не може вважатися особливим педагогічним успіхом Григорія Савича. Як, зі співчуттям до цієї чергової жертви царату, пишуть Л. І. Бадєєва та О. О. Гуліус: «Останні роки кар'єри М. Ковалинського позначені важкими випробуваннями» (Бадєєва та Гуліус, 2017). З державної служби він був звільнений Катериною «за злодійство і грабіж»; що ж, сам Радищев тоді мільйон рубликів поцупив, хто не без гріха. Втім, за споконвічною російською державницькою традицією, Ковалинський тут-таки був призначений рязанським губернатором; отож вловлення людини світом тут вдалася повною мірою.

Висновок та перспективи подальшого вивчення. Духовна система, створена філософом, зіграла свою локальну роль, але функціонувала недовго і не в особливих масштабах. До моменту відміни кріпацтва народ був вже «насичений Сковородою», а з поширенням с масах сучасної освіти (з 70-х років у Великій Україні виникає мережа адекватних часові земських шкіл), зростанням економічних ініціатив селянства та початком хитань у церковній вірі («штундистський» рух) посполитий люд дедалі частіше цікавили вже інші поведирі. Навіть Т. Шевченко, що подорослішав, вже величав Сковороду *ідіотом*. Секуляризація поволі перемагала, і людям на кшталт князя Мишкіна залишалося конфузливо ховатися по кутках.

Словом, в даному казусі не цілком спрацьовує поширений і в цілому вірний постулат про те, що колонії були потужними стимулами для розвитку і збагачення Російської імперії. Сковорода, при всій незвичайності і масштабності своєї особистості, залишається все ж достатньо провінційним феноменом, який не занадто ґрунтовно вплинув на подальший розвиток української, а тим більше європейської культури. Інша справа, що він сильно посприяв укоріненню в дореволюційному посполитому українському люді системи традиційних християнських цінностей, але цій системі після 1917 року буде нанесено цілеспрямованого смертельного удару. З тих пір Сковорода стає переважно надбанням кола академічних книжників і, звичайно ж, вічно живих фарисеїв.

Бібліографічний список

- Бадєєва, Л.І. та Гуліус, О.О., 2017. Михайло Ковалинський – особистий друг Григорія Сковороди. В: Харківський національний університет радіоелектроніки, 2017. *Спадщина Г. С. Сковороди: минуле та сучасне» (до 295-річчя від дня народження Г. С. Сковороди)* : IX Міжнародна науково-практична конференція. Харків, 5–7 грудня 2017. Харків, с.11–16.
- Беркофф, Дж.Б., 2011. «Мир з Богом чоловіку» як система моральної філософії. В: І. Гізель, 2011. *Вибрані твори у 3 т.* Київ – Львів: Свічадо., Т.3. Дослідження та матеріали, с.103–132.
- Гнатюк, Л.П., 2010. *Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції*. Київ: ВПЦ «Київський університет».

- Гукасов, С.Ю., 2009. Мысли о Григории Сковороде. Журнал «Самиздат». [онлайн] Доступно: <http://samlib.ru/g/gukasow_s_j/misliogrigoriiskoworode.shtml> [дата звернення 07.08.2020].
- Дзюба, І., 1962. «Перший розум наш...». До 240-річчя з дня народження Г.С. Сковороди. *Літературна Україна*, 4 грудня, с.3.
- Дудко, Д.М., 1991. Годинник Григорія Сковороди. *Слобідський край*, 19 квітня.
- Дудко Д. М., 2009. Нашадки Григорія Сковороди. Філософія спілкування: Філософія. Психологія. Соціальна комунікація, 2, с. 173-176.
- Ісиченко, І., 2013. Сакральний простір «Саду божественних пісень» Григорія Сковороди. *Слово і час*, 1, с.52–63.
- Костомаровъ, М., 1862. Слово о Сковороде, по поводу рецензій на его сочиненія, в «Русскомъ Словѣ». Ответъ Вс. Крестовскому. *Основа*, 8, 9.
- Лещенко, М.Р., 2017. Спадщина Г. Сковороди: минуле та сучасне. В: Харківський національний університет радіоелектроніки, 2017. *Спадщина Г. С. Сковороди: минуле та сучасне» (до 295-річчя від дня народження Г. С. Сковороди): IX Міжнародна науково-практична конференція, Харків, 5–7 грудня 2017. Харків, с.94–96.*
- Макаренко, О. та Женжера, Т., 2011. Особливості аналізу світла і тіні в психології Григорія Сковороди. *Переяславські Сковородинівські студії*, 1, с.287–292.
- Попович, М.В., 2003. Григорій Сковорода на тлі філософсько-релігійних рухів своєї доби. *Наукові записки НаУКМА : Гуманітарні науки*, 22(1), с.91–103.
- Сковорода, Г., 1973. *Повне зібрання творів у 2 т.* Київ: Наукова думка, Т. 2.
- Шевельов, Ю., 1992. Українське мовне барокко: від Г. С. Сковороди до Т. Г. Шевченка. Харківське історико-філологічне товариство. [онлайн] Доступно: <http://www.hi-phi.org.ua/images/PDF/Shevelov_Ukrajinske_movne_baroko.pdf> [дата звернення 07.08.2020].

References

- Badieieva, L.I. and Hulius, O.O., 2017. Mykhailo Kovalynskiy – osobystyi druh Hryhoriia Skovorody [Mykhajlo Kovalinskiy – the personal friend of Hryhorij Skovoroda]. In: Kharkiv National University of Radio Electronics, 2017. *G.S. Skovoroda's Legacy: Past and Present (to the 295th anniversary of GS Skovoroda's birth): Proceedings of the IX International Scientific and Practical Conference. Kharkiv, December 5–7, 2017. Kharkiv, pp.11–16. (in Ukrainian).*
- Berkoff, Dzh.B., 2011. «Myr z Bohom choloviku» yak systema moralnoi filosofii ["Peace with God to man" as a system of moral philosophy]. In: I. Gisel, 2011. Selected works: in 3 vol. Vol. 3. Research and materials. Kyiv–Lviv: Svichado, pp.103–132. (in Ukrainian).
- Dudko, D. M. Nashchadky Hryhoriia Skovorody. [Descendants of Hryhoriy Skovoroda]. *Filosofiiia spilkuvannia: filosofiiia, psykhohohiia, sotsialna komunikatsiia*, 2, p.173-176. (in Ukrainian).
- Dudko, D.M., 1991. Hodynnyk Hryhoriia Skovorody [Hryhoriy Skovoroda's watch]. *Slobidskyi krai*, 19 Apr. (in Ukrainian).
- Dziuba, I., 1962. «Pershyi rozum nash...» Do 240-richchia z dnia narodzhennia H. S. Skovorody ["Our first mind..." To the 240th anniversary of the birth of G. S. Skovoroda]. *Literaturna Ukraina*. 4 Dec. p.3. (in Ukrainian).
- Hnatiuk, L.P., 2010. *Movnyi fenomen Hryhoriia Skovorody v konteksti staroukrainskoi knyzhnoi tradytsii [Linguistic phenomenon of Hryhoriy Skovoroda in the context of the old Ukrainian book tradition].* Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet». (in Ukrainian).

- Hukasov, S.Yu., 2009. *Mysli o Grigorii Skovorode*. [Thoughts on Grigory Skovoroda]. Zhurnal "Samizdat". [online] <http://samlib.ru/g/gukasow_s_j/misliogrigoriiskoworode.shtml> [Accessed 07.08.2020]. (in Russian).
- Isichenko, I., 2013. Sakralnyi prostir «Sadu bozhestvennykh pisen» Hryhoriia Skovorody [The sacred space of Hryhoriy Skovoroda's Garden of Divine Songs]. *Slovo i chas*, 1, p.52–63. (in Ukrainian).
- Kostomarov, M., 1862. The word about Skovoroda, about the reviews of his works, in the "Russian Word". Answer Vs. Krestovsky. *Osnova*. no 8, 9. (in Ukrainian).
- Leshchenko, M.R., 2017. Spadshchyna H. Skovorody: mynule ta suchasne [G. Skovoroda's legacy: past and present], In: Kharkiv National University of Radio Electronics, 2017. *G.S. Skovoroda's Legacy: Past and Present (to the 295th anniversary of GS Skovoroda's birth)*: Proceedings of the IX International Scientific and Practical Conference, Kharkiv, December 5–7, 2017. Kharkiv, pp. 94–96. (in Ukrainian).
- Makarenko, O. and Zhenzhera, T., 2011. Osoblyvosti analizu svitla i tini v psykholohii Hryhoriia Skovorody [Features of the analysis of light and shadow in the psychology of Grigory Skovoroda]. *Pereiaslav Skovoroda researches*, 1, pp.287–292. (in Ukrainian).
- Popovych, M.V., 2003. Hryhoriy Skovoroda na tli filofsko-relihiinykh rukhiv svoiei doby [Hryhoriy Skovoroda in the context of philosophy and religious movements of his time]. *Naukovi zapysky NaUKMA : Humanitarni nauky*, 22(1), p.91–103. (in Ukrainian).
- Shevelov, Yu., 1992. Ukrainske movne barokko: vid H. S. Skovorody do T. H. Shevchenka. [Ukrainian language baroque: from G. S. Skovoroda to T. G. Shevchenko]. *Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo*. [online] Available: <http://www.hi-phi.org.ua/images/PDF/Shevelov_Ukrajinske_movne_baroko.pdf> [Accessed 07.08.2020]. (in Ukrainian).
- Skovoroda, H., 1973. *Povne zibrannia tvoriv u 2 t.* [Complete collection of works in 2 vols]. Kyiv: Naukova dumka, Vol. 2. (in Ukrainian).
- Стаття надійшла до редакції 01.09.2020.

S. Abramovych

HRIHORIY SKOVORODA:

HIDDEN DISCOURSES OF PERSONALITY AND CREATIVITY

The article deals with the creativity and specialties of Grigoriy Skovoroda. It seems, that we have already known everything about Skovoroda, although there are a lot of unclear questions concerning his personality and significance, and even trying of new myths. Some important aspects of the philosopher's personality and his private life remain unclear. And to this day there is either unjustified "Russification" or, conversely, a sharpened "Westernization" of the wandering Ukrainian sage – up to the search in his spiritual position for signs of either Lutheran Pietism or Freemasonry. In addition, the inertia of colonial consciousness has not been completely overcome here, within which the peoples of the USSR must have had in their "glorious past" titanic figures on the scale of Aristotle, Virgil or Dante. And Skovoroda, our unconditional classic, is still somewhat hypertrophied in the spirit of the style of the totalitarian era, which dreamed of "greatness". Therefore, the aim of this study is a certain re-emphasis of some established views on this notable personality, his socio-psychological position and philosophical and literary heritage. The article gives an analysis of the problems of the historical role of free genius and the limitations that the epoch and social demand objectively impose on it. This, in turn, gives grounds to some extent to reconsider and refine the traditional assessments of the philosopher's legacy. To do this, the author uses the possibilities of the traditional biographical method, combining it with

elements of the imagological approach and, to some extent, psychoanalysis.

This article reports the results of a study of the dramatic contradictions between the role chosen by the philosopher and his real actions. Skovoroda realized the ideal of an ascetic removed from life with difficulty, constantly curbing his difficult and conflicting character and trying to sublimate living and sinful feelings into the plane of spiritual communication with the object of his passion. The article is of interest to the situation of deep loneliness of this sage – on the verge of trickster's. He does not fit into the Enlightenment, as he remains in fact a religious didactic, and his position is typologically related to the work of the Polish Jesuits of the eighteenth century, who turned the attitudes of Enlightenment philosophy into a way of catechesis. On the other hand, seeking to imitate Christ Skovoroda did not create his own teaching, he limited to the presentation of common places of religion and philosophy. Bypassing, in the spirit of the teachings of Epicurus, the difficulties of life's struggle, Skovoroda chose the easy path of popularizer, used, in the conditions of the then "language chaos", unpretentious "surzhik" and so on. The article is of great help to understand that the philosopher has become really needed by the Ukrainian people as a codifier of traditional religious truths. And this happened at a time when Ukrainians were made mass illiterate and instilled in the region the spirit of secularization. But his historical role is limited by this, because he did not fit deeply into either the Russian or Western European cultural paradigm.

Key words: *Hryhoriy Skovoroda, Skovoroda studies, church culture, Enlightenment, free thought, mentality and language of Skovoroda.*

УДК 069:94(477.62-2Map)

І. І. Бадасен
І. Г. Бадасен

МУЗЕЙ ІСТОРІЇ МЕТАЛУРГІЙНОГО КОМБІНАТУ ІМЕНІ ІЛЛІЧА ЯК КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ПЛАТФОРМА МАРІУПОЛЯ ТА ЙОГО ОКРУГИ

У статті аналізується культурно-просвітницька діяльність Музею історії комбінату імені Ілліча у Маріуполі та його окрузі. З цією метою поданий розлогий матеріал щодо історії створення та розвитку підприємства. Спираючись на архівні документи автори розвідки досліджують його важливий вплив на соціальний стан і культурне життя Маріуполя та його округи, який вже перевищує сто років.

Особливе місце в означеній діяльності належить Музею історії ММК імені Ілліча, який, розпочавши свою діяльність 19 квітня 1968 року у приміщенні площею всього 15 кв. м, у сьогоденні налічує 12 експозиційних залів та дві виставкові галереї (загальна площа музею складає 230 кв. м).

Після капітального ремонту та реконструкції у 2017 р. музей приймає численних відвідувачів, серед яких школярі, студенти, працівники комбінату та члени їхніх родин, офіційні та неофіційні делегації, ділові партнери підприємства та почесні гості міста Маріуполя.

Незабутні враження і естетична насолода від сучасного музею дає можливість відвідувачам доторкнутися як до історії підприємства, так і до його сьогоденних реалій. Через змістовну культурно-просвітницьку діяльність музею – бути причетним до героїчної праці трудівників флагмана металургії України. Особливий інтерес це викликає у молоді Маріуполя та його округи, багато з яких, у майбутньому прийдуть